

Α΄ ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΚΥΘΗΡΑΪΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

20-24 Σεπτεμβρίου 2000

Κύθηρα: Μύθος και Πραγματικότητα

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΤΟΣ

Κοινωνία – Οικονομία

ΕΛΕΥΘΕΡΟ ΑΝΟΙΚΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΗΜΟΥ ΚΥΘΗΡΩΝ

Α΄ ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΚΥΘΗΡΑΪΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

Κύθηρα: Μύθος και Πραγματικότητα

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΤΟΣ
Κοινωνία – Οικονομία

Γενική Επιμέλεια
Αθανασία Γλυκοφρύδη – Λεονταίνη

Επιμελητής τόμου
Γεώργιος Λεονταίνης – Νίκος Γλυτσός

ΕΛΕΥΘΕΡΟ ΑΝΟΙΚΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΗΜΟΥ ΚΥΘΗΡΩΝ
ΚΥΘΗΡΑ 2003

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΗΣ ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ	19
Γεώργιος Αλισανδράτος: Ο Ηλίας Ζερβός – Ιακωβάτος και άλλοι ριζοσπάστες εξόριστοι στα Αντικύθηρα	23
Antonis Bartsiokas – Sherry Fox: Two “recent” human skeletons from Kythera island	37
Ιόλη Βιγγοπούλου: Περιηγητές και Κύθηρα. Όψεις και αντικειμενικότητες, αυταπάτες και μυθοπλασίες για μια νέα αναζήτηση στην πρόσληψη ενός χώρου	51
Δόμνα Βισβίζη – Δοντά: Κύθηρα: Η εμπορική ναυτιλία, 1800-1815	63
Νίκος Βλασσόπουλος: Τα Κύθηρα στην αλληλογραφία του Επάρχου Κυθήρων Edward D. Harvest (1860-1861) – Ερανίσματα.	89
Σπύρος Βρεττός: Λευκάδιος Χέρον: Η καρδιά του χτυπά και μέσα στην καρδιά του σύγχρονου μας κόσμου	95
Νικόλαος Γλυτσός: Δημογραφικές και οικονομικές εξελίξεις του πληθυσμού των Κυθήρων κατά το δεύτερο ήμισυ του 20ού αιώνα.	101
Λίτα Διακοπούλου: Επίδραση της βιομηχανοποίησης και της μετανάστευσης στον παραδοσιακό τρόπο ζωής: μια αρχαιολογική μελέτη του 20ού αιώνα στα Κύθηρα. . .	121
Henry Frendo, Maltese Settlers in the Ionian islands	137
Ιωάννης Ιωάννου: Ο Γιάννης και η Άννα Πετροχείλου στα Κύθηρα.	157
† Σπύρος Καββαδίας: Η φεγγαροντυμένη στον «Κρητικό» του Διονυσίου Σολωμού.	167

Νικόλαος Κακαδιάρης: Η Κυθήρια ζωγράφος Σούλη Σουρή . .	175
Ιωάννης Κασιμάτης: Η επίδραση της μητέρας και της πατρίδας στο συγγραφικό έργο του Λευκάδιου Χέρν	187
Παρασκευή Κοψιδά – Βρεττού: Κύθηρα – Λευκάδα και Λευκάδιος Χέρν: Μεταξύ φωτός και σιάς. Η αρχετυπική μορφή της μάνας	201
Αναστασία Κυρκίνη – Κούτουλα: Τα Κύθηρα κατά τους 18ο και 19ο αιώνες με το βλέμμα των περιηγητών	221
Ρουσέτος Λειβαδάρος: Η ορθολογική λατομία αδρανών υλικών στα Κύθηρα, βασική υποδομή ανάπτυξης, προστασίας του περιβάλλοντος και ασφάλειας των οικοδομικών υλικών	229
Ελένη Λεοντσίνη: Εγχώριος Περιουσία Κυθήρων και Αντικυθήρων: Ιστορία και πολιτική	241
Αντώνης Μαρσέλος – Κωνσταντίνος Κυριακόπουλος: Ορυκτολογική μελέτη πετρωμάτων από τις περιοχές Καραβά - Μυλοποτάμου νήσου Κυθήρων και συνθήκες δημιουργίας δευτερογενών ορυκτών σε μικρά σπηλαιώματα	253
Ηλίας Μαρσέλος: Ο πρύτανης του Τσιρίγου: Η θεσμική, η πολιτική, η κοινωνική και κυρίως η οικονομική του διάσταση, κατά την περίοδο της Επτανήσου Πολιτείας (1803-1807)	271
Παναγιώτης Μιχαλάρης: Το ελληνικό προξενικό πρακτορείο Κυθήρων	279
Καλυψώ Μιχαλακάκη: Ο Στρατηγός Πάνος Κορωναίος. Η κοινωνική, εθνική και πολιτική του δράση	289
Στέλιος Μουζάκης: Νερόμυλοι Κυθήρων και Αντικυθήρων	301
Χαράλαμπος Μπαμπούνης: Οργάνωση και εξέλιξη της Τοπικής Αυτοδιοίκησης Κυθήρων (1864-2000).	337
Ελένη Μπελιά: Η φυσιογνωμία της τοπικής ιστοριογραφίας των Κυθήρων	355

Ιφιγένεια Μποτουροπούλου: Αλέξανδρος Ρίζος-Ραγκαβής και Γεώργιος Μόρμορης	367
Μύρων Μυρίδης – Βύρων Νάκος – Μπέσσυ Φίλιππακοπούλου: Χωρική ανάλυση και οπτικοποίηση της πληθυσμιακής εξέλιξης των Κυθήρων	377
Ευθυμία Παπασπύρου – Καραδημητρίου: Ενθύμια Επτανησίων ριζοσπαστών εκτοπισμένων στα Κύθηρα και Αντικύθηρα, 1850-1857 – Από τις συλλογές του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου	387
Θεοδόσης Πυλαρινός: Η λογοτεχνία στα Κύθηρα. Οι περιπτώσεις Εμμανουήλ Στάη και Αντωνίου Φατσέα . .	399
Αλέξιος Ρήγας: Αποκατάσταση διατηρητέου γεφυριού επαρχιακής οδού Καψάλι – Αγία Πελαγία Κυθήρων . .	421
Αναστάσιος Σούγιαννης: Διοίκηση λειτουργίας πρόβλεψης πωλήσεων	429
Ευθύμιος Σουλογιάννης: Ο θεσμός των αδελφοτήτων στην ελληνική παροικία της Αιγύπτου	439
Παναγιώτα Τζιβάρα: Ειδήσεις για την παρουσία Λατίνων στα Κύθηρα τον 17ο και 18ο αιώνα	445
Παναγιώτα Χατζηθεοχάρους – Κουλουρίδου: Πτυχές της κοινωνικής ζωής στα Κύθηρα του 19ου αιώνα. Νοταριακά έγγραφα της περιόδου 1820 – 1840	459
† Ειρήνη Χορταρέα: Προϊόντα και διατροφικές συνήθειες των Κυθηρίων	495
Γεώργιος Ψαθάς: Η στρατηγική ανάπτυξη των Κυθήρων στην πράξη	511
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	523
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ	549

ΙΟΛΗ ΒΙΓΓΟΠΟΥΛΟΥ*

ΠΕΡΙΗΓΗΤΕΣ ΚΑΙ ΚΥΘΗΡΑ

ΟΨΕΙΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΕΣ, ΑΥΤΑΠΑΤΕΣ ΚΑΙ ΜΥΘΟΠΛΑΣΙΕΣ
ΓΙΑ ΜΙΑ ΝΕΑ ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΣΤΗΝ ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΕΝΟΣ ΧΩΡΟΥ**

Το ταξίδι, περιπέτεια προσωπική, φυγή ή υποχρέωση, γνώση ή υλιστική ωφέλεια, αυτοσκοπός ή αναγκαιότητα, για λίγο ή για πάντα αποτελεί όμως τρόπο ζωής. Η συναισθηματική σχέση του ανθρώπου με το ταξίδι λέει κάπου ο Κ.Θ. Δημαράς είναι τριόσημη, πρώτο στάδιο: ο οραματισμός, η μέθη, έξω από την πραγματικότητα. Στο δεύτερο στάδιο: η εμπειρία, και το συντριπτικό άθροισμα των μικρών συνεχών ενοχλήσεων. Στάδιο τρίτο: οι αναμνήσεις και το χρονικό¹.

Από καιρό αναζητούμε, στην λειτουργία της ταξιδιωτικής φιλολογίας, την δημιουργία μιας κάποιας νοοτροπίας και όχι απλώς την πληροφορική της εκμετάλλευση. Μέχρι τώρα είχαν τεθεί και είχαν μελετηθεί πολλές φορές ερωτήματα όπως: σε ποιο ποσοστό συνετέλεσε η ταξιδιωτική φιλολογία ώστε να δημιουργηθεί μία κοινή γνώμη –είτε σε μια συγκεκριμένη χώρα, είτε στη Ευρώπη γενικότερα– παραδείγματος χάριν, για την ιδιαιτερότητα ενός τόπου. Έτσι και η ανακάλυψη/αποκάλυψη της Ελλάδος μέσα από τις περιηγήσεις αποτελεί πια ένα κοινό τόπο².

* Η Ιόλη Βιγγοπούλου είναι Ιστορικός και εντεταλμένη ερευνήτρια στο ΚΝΕ/ΕΤΕ.

** Η υπογράφουσα δεσμεύεται να παρουσιάσει στο επιστημονικό κοινό σε μελλοντική μελέτη της της όλα τα καινούργια αποσπάσματα, για τα Κύθηρα, άγνωστα μέχρι τώρα, που εντόπισε σε περιηγητικά έργα. Η παρούσα δημοσίευση ανταποκρίνεται στην ανακοίνωσή της στο Συνέδριο.

1. Κ. Θ. Δημαράς, «Επιλεγόμενα», στο: *Περιηγήσεις στον Ελληνικό χώρο*, Αθήνα 1968, σ. 149-150.

2. Ενδεικτικά: Φανή-Μαρία Τσιγκάκου, *Ανακαλύπτοντας την Ελλάδα, Ζωγράφοι και Περιηγητές του 19ου αι.*, Αθήνα 1981· Μάνη, *Μαρτυρίες για το χώρο και την κοινωνία. Περιηγητές και επιστημονικές αποστολές (15ος-19ος αι.)*, Πρακτικά Συμποσίου, Λιμένα Αρεόπολης, 4-7 Νοεμβρίου 1993, (Επ. Γ. Σαΐτας), Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα 1996. Ακόμη για ελληνικά θέματα, βλ. Hans-Joachim Gehrke, «Αναζητώντας τη χώρα των Ελλήνων» στο: *Ένας κόσμος γεννιέται, Η εικόνα του ελληνικού πολιτισμού στη γερμανική επιστήμη κατά τον 19ο αιώνα*, (Επιστ. Εμπέλεια Ευάγ. Χρυσός), εκδ. Ακρίτας, 1996, σσ. 59-82 και το κλασσικό πια έργο του Terence Spencer, *Fair Greece Sad Relic*, Bath 1954· αλλά και για άλλες περιοχές Yveline Bernard, *L'Orient du XVIe siècle à travers les récits des voyageurs français: Regards portés sur la société musulmane*, L'Harmattan, Paris 1988.

Συγκεκριμένα για τα Κύθηρα η ομιλία σήμερα δεν αποσκοπεί να ανατρέψει τις μέχρι τώρα έρευνες και συζητήσεις για το θέμα³, ούτε να αναθεωρήσει εκτιμήσεις για ταυτίσεις μνημείων ή προσώπων⁴, αλλά ταπεινά να καταθέσει πιθανότατα –παρά την πολυεδρικότητα του θέματος με τις υποκειμενικότητες των συγγραφέων– και μία νέα παράμετρο για την προσέγγιση των πηγών αυτών που δεν αναιρεί, ούτε αδιαφορεί για τις προϋπάρχουσες δεσμεύσεις και παραδοχές.

Θα ήσαστε όμως περισσότερο επιεικείς αν ερχόμουν να καταθέσω και να κινήσω διαλογο για ένα θέμα που έχει τεθεί στις απαρχές του επιστημονικού διαλόγου από τους μελετητές του περιηγητισμού πριν από τριάντα περίπου χρόνια, αλλά παραμένει ακόμα επίκαιρο, αναγκαίο και ανεξάντλητο. Ίσως αδυνατώ στον περιορισμένο χρόνο της ομιλίας αυτής να θέσω με λίγες λέξεις την πολυεδρικότητα του θέματος με τις υποκειμενικότητες των συγγραφέων, ταξιδιωτών και μη, που τις περισσότερες φορές εκπροσωπούν πολιτικές τοποθετήσεις, ιδεολογίες με ορίζοντες πλατύτερους από σύνορα κρατών ή ακόμα και αντικειμενικότερα σχήματα τεχνικών εφαρμογών.

Η ελληνική γλώσσα αγκάλιασε με την λέξη περιηγητής κάθε μορφής ταξιδιώτη και ταξιδιώτη-συγγραφέα, που πέρασε ή όχι, έμεινε ή όχι και κατέθεσε σε γραπτό, την εμπειρία του ή τη γνώση του ή το όραμά του, για έναν συγκεκριμένο χώρο. Στον κατάλογο προέκυψε ένας συνωστισμός από ταξιδιώτες και λόγιους γεωγράφους, χαρτογράφους, νησιολόγους, αρχαιολόγους, κατασκόπους και βοτανολόγους, ιατρούς και ιερείς, θεωρητικούς και εμπειρογνώμονες, ζωγράφους, τοπιογράφους, αρχιτέκτονες και μηχανικούς, ρομαντικούς συγγραφείς, διπλωμάτες και προσκυνητές, ουμανιστές, μοναχούς, επιστήμονες και πειρατές, λογοτέχνες και τυχοδιώκτες. Το τεράστιο αυτό υλικό αρχικά απλά βιβλιογραφημένο, μετά τη γοητεία της ανάγνωσης, τακτοποιήθηκε υπακούοντας στη γοητεία των συνομοταξιών. Έτσι η έρευνα ταξινόμησε τις πληροφορίες ανάλογα τις αναζητήσεις: τοπικές ιστορίες, ανθολογήσεις με επίκεντρο τα μνημεία, μαρτυρίες ανθρωπολογικού ενδιαφέροντος ή συ-

3. Πολύτιμες υπήρξαν οι δημοσιεύσεις μετεφρασμένων αποσπασμάτων περιηγητικών κειμένων όπως: Μιχαήλ Κ. Πετρόχειλου, *Εντυπώσεις από τα Κύθηρα, Κυθηραϊκή Βιβλιοθήκη 4*, Αθήνα 1979 και Δ. Ανδριτσάκη-Φωτιάδη και Μιχαήλ Κ. Πετρόχειλου, *Ξένοι Περιηγητές στα Κύθηρα, Κυθηραϊκά Μελετήματα*, Βιβλιοθήκη Ιστορικών Μελετών 164, Αθήνα 1982, σσ. 80-144.

4. Για την ταύτιση μνημείων της αρχαιότητας από τους περιηγητές με οδηγό τα κείμενα αρχαίων και μεσαιωνικών συγγραφέων, βλ. την εμπειριστατωμένη μελέτη: Maria Léontsini, «Cythère géographie et mythes anciens dans la tradition littéraire byzantine. Notes préliminaires sur la transmission des conceptions mythologiques dans des textes des voyageurs jusq'au XVIe siècle», *Mésogeios* 4(1999) 118-131.

γκεκρομένες επιστημονικές καταγραφές⁵. Σε επόμενο στάδιο, αλλά ελάχιστες φορές, διαχωρίστηκαν οι καταγραφές που προέρχονταν από θεωρητικές γνώσεις από αυτές από που προέρχονταν από προσωπικές αυτοψίες. Άλλοτε εντοπίστηκαν οι αντιγραφές και οι λογοκλοπές⁶. Αναλύθηκαν, σπανίως όμως, οι απώτεροι, μη εμφανείς λόγοι επίσκεψης και συγκέντρωσης πληροφοριών καθώς και ο αυτοσκοπός ή η τυχαία μαρτυρία. Η κατηγοριοποίηση, όπως έχουμε αποδείξει, γινόταν με την «εμβάνθυση» στον κόσμο του περιηγητή⁷. Οριοθετήθηκε η διαφοροποίηση: λόγιος-περιηγητής και περιηγητής-ταξιδιώτης (διαφοροποίηση τόσο σημαντική όσο είναι σήμερα αυτή ανάμεσα στον τουρίστα και τον ταξιδιώτη). Ενσχύσαμε στον άνθρωπο-ταξιδιώτη και αναζητήσαμε διαφοροποιήσεις στον μετέπειτα ταξιδιώτη-συγγραφέα. Έγιναν ομαδοποιήσεις σε σχέση με τους προορισμούς ή τους στόχους ταξιδιού, τις πνευματικές και πολιτιστικές τους αποσκευές. Επίσης ομαδοποιήσεις ως προς την συμμετοχή και επήρεια τους στα μεγάλα πνευματικά και πολιτιστικά ρεύματα της εποχής στα οποία ανήκαν ή εντάχθηκαν. Στην αρχή του περιηγητικού ρεύματος ο ταξιδιώτης περνά, στέκεται, παρατηρεί ή ακούει και ύστερα συνθέτει για έναν τόπο, έναν λαό, μία κατάσταση. Στην πραγματικότητα «κνττά, αλλά δεν βλέπει». Δεν μπορεί ακόμα να δει κάτι πέρα από αυτό που φέρει μέσα του (16ος αι.-αρχές 17ου)⁸. Βαθμιαία μέσα από ποικίλες διεργασίες αποσαφηνίζο-

5. Ενδεικτικά σημειώνουμε: Παν. Παρασκευαΐδη, *Οι περιηγητές για τη Λέσβο*, Αθήνα 1983· C. Ucke (ed.), *Naxos, Old Travel Descriptions*, Munich 1985, *Περιηγητές στη Μάνη, 15ος-19ος αιώνας*, Ιστορικό Εθνολογικό Μουσείο Μάνης, Πύργος Κρανιάς, Γύθειο, Ιούλιος 1993-Δεκέμβριος 1994, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών, Υπουργείο Πολιτισμού, Ελληνικός Οργανισμός Οργανισμός Τουρισμού, [Αθήνα 1993], *Les Voyageurs Français à Argos*, Exposition organisée par l' Ecole Française d' Athènes et la Mairie d' Argos, [Juin 1993]· Β. Τουρτσόγλου-Στεφανίδη, *Ταξιδιωτικά και γεωγραφικά κείμενα για τη νήσο Λήμνο, (15ος-19ος αιώνας)*, Θεσσαλονίκη 1986· Jean-Claude Berchet, *Le Voyage en Orient, Anthologie des Voyageurs Français dans le Levant au XIXe siècle*, χ.τ. 1985· Richard Stoneman (ed.), *A Literary Companion to Travel in Greece*, Malibu, California, 1994 και *Δελφοί, Αναζητώντας το χαμένο Ιερό*, Ecole Française d' Athènes - Εφορεία Αρχαιοτήτων Δελφών, 1992.

6. Λογοκλοπές και αντιγραφές εντοπίστηκαν για παράδειγμα στα έργα: N. de Nicolay, *Dans l'Empire de Soliman le Magnifique*, Présenté et annoté par Marie-Christine Gomez-Géraud et Stéphane Yérasimos, Presses du CNRS, 1989, σσ. 27-35 και F. Lestringand, *André Thevet, Cosmographie du Levant* édition critique p., Genève 1985.

7. Για την καλύτερη ταξινόμηση των πληροφοριών γύρω από τον περιηγητή και το ταξίδι του, βλ. Ιόλη Βιγγοπούλου - Ράνια Πολυκανδριώτη, «Περιηγητικά κείμενα για την Ν.Α. Ευρώπη και την Ανατολική Μεσόγειο 15ος-19ος αι. Κατάλογος συντομευμένων τίτλων», *Τετράδια Εργασίας* 17 (1993) σ. 19-155.

8. Ioli Vingorouliou, *Le monde grecque vu par les voyageurs du XIVe siècle. Les activités économiques et la vie quotidienne* These de Doctorat, Université Paris I, tomes I-II (υπό έκδοση) και Ιόλη Βιγγοπούλου, «Οι πρώτες προσεγγίσεις» στο: *Περιηγητές, Εικόνες της Ελλάδας, Η Καθημερινή-Επτά ημέρες*, 2 Απριλίου 2000, σσ. 14-15.

νται οι κατευθύνσεις, οι στόχοι και η εμπειρία εμπλουτίζονται πέρα από τα προσδωκόμενα (τέλος 17ου-18ος αι.). Και πάλι όμως είναι ισχυρότερη η πυροδότηση. Υπεισέρονται βέβαια πρωτόγνωρες εμπειρίες και ένας ανέλιστος εμπλουτισμός, είτε στο ιδεολογικό επίπεδο, είτε στο πραγματιστικό (18ος αι.)⁹. Με την είσοδο όμως του 19ου αιώνα ανατρέπονται τα στερεότυπα. Αναπόφευκτα, η ποικιλία και το πλήθος των ανθρώπων, των καταστάσεων, των γεγονότων και των ιδεών που κινούνται και μετακινούνται, συναντώνται και ανταλλάσσουν, πιστοποιούν ότι, η αυξανόμενη ένταση και το εύρος του ρεύματος προς τον Ελλαδικό χώρο, δεν θα επέφερε μονοσήμαντα αποτελέσματα¹⁰. Τώρα το πεδίο έχει ωριμάσει. Δεν υπάρχει μόνο ο περιηγητής-συγγραφέας και το θεωρητικό-ιστορικό παρελθόν ή το μνημειακό παρόν. Τώρα συναντώνται ο περιηγητής-συγγραφέας και το κοινό του: το ανθρώπινο δυναμικό. Η περίοδος αυτή σηματοδοτεί και την «ωρίμανση» των περιηγητικών κειμένων, τα οποία κατοπτρίζουν ταυτόχρονα και την αμφίδρομη σχέση ταξιδιώτη και επισκεπτόμενου τόπου. Σχέση που τροφοδοτήθηκε βαθμιαία από τον 15ο ως τα μέσα του 19ου αιώνα και προβάλλει μία κλιμακωτή γνώση η οποία καλλιεργείται σαν αλυσιδωτή αντίδραση μέσα από τα αλληλένδετα στοιχεία της: Περιηγητής-συγγραφέας, ταξίδι, χρονικό, ανάγνωση του τελευταίου από τον επόμενο περιηγητή-συγγραφέα, νέο ταξίδι, καινούργιο κείμενο κ.ο.κ.¹¹

Η μέχρι τώρα έρευνα – κυρίως από μελετητές της τοπικής ιστορίας της νήσου – κατέθεσε έναν σημαντικό κατάλογο ονομάτων περιηγητών (ας μου επιτραπεί ο όρος) από τον οποίο αξιέπαινα παραδόθηκαν στο κοινό μετεφρασμένα ορισμένα από τα αποσπάσματα που αναφέρονται στα πρόσωπα και πράγματα των Κυθήρων. Από την Βάση Δεδομένων η οποία δημιουργήθηκε στο Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών από το 1988 με θέμα «Περιηγητικά κείμενα για την Νότιο Ανατολική Ευρώπη και την Ανατολική Μεσόγειο» και η οποία συνεχώς εμπλουτίζεται, ανασύραμε, εκτός από τα γνωστά, περί τα τριάντα καινούργια ονόματα και κείμενα των οποίων οι συγγραφείς αναφέρονται στα Κύθηρα¹². Έτσι η συγκρι-

9. Αξιοσημείωτο για το θέμα το έργο του D. Constantine, *Early Greek Travellers and the Hellenic Ideal*, Cambridge University Press, 1984.

10. Α. Αγγέλου, «Περιηγητικός Οργανισμός» στο *Τόπος και Εικόνα*, Εκδ. ΟΛΚΟΣ, том. Ε' - 19ος αιώνα, Αθήνα 1983, σ. 9-35.

11. Παράδειγμα για την αμφίδρομη αυτή σχέση αναλύθηκε στο «Bouthrotos à travers les textes des voyageurs, XVe - XIXe siècles-Réminiscence, enjeu ou lieu de pêche de chaise et d' inspiration artistique?» στο *Bouthrotos*, Mission Archéologique Hellénique à Bouthrotos, FNRS (εκτυπώνεται).

12. Από αυτά περίπου δέκα αναφέρονται σε ταξίδια που πραγματοποιήθηκαν τον 16ο αιώνα, δεκαπέντε σε ταξίδια του 17ου αιώνα και τα υπόλοιπα προέρχονται από ταξιδιωτικά κείμενα του 18ου και 19ου αιώνα.

τική μελέτη των μέχρι τώρα δεδομένων με τις νέες μαρτυρίες οδήγησαν στην δημιουργία νέων παραμέτρων για την προσέγγιση των πηγών και την ανατροπή των μέχρι τώρα κατηγοροποιήσεων. Στις ήδη απόλυτα δόκιμες κατατάξεις παραβλέψαμε πρωταρχικά στοιχεία που συνθέτουν το ταξίδι και το παράγωγο προϊόν του.

Το φανταστικό, εξ ορισμού, ενέχει στοιχεία του υποκειμενικού. Άρα οφείλει να προβάλλει, ποικίλες και πολύμορφες διαφορετικές εικόνες και φαντασιώσεις του ίδιου π.χ. θέματος. Το αντικειμενικό είναι εξ' ορισμού ένα: η γεωμορφολογική όψη ενός χώρου, γεγονότα μεταξύ ατόμων, οι περιβαλλοντικές συνθήκες και επιμέρους στοιχεία όπως, η κατάσταση των μνημείων, η παραγωγή, απόψεις οικισμών και οχυρώσεων κ.λπ. Όμως οι περιηγητές και τα Κύθηρα «τους» ανατρέπουν αυτά τα δεδομένα. Το φανταστικό για αιώνες ήταν μία και μόνη εμμονή, ένα στερεότυπο από το οποίο ουδείς μπόρεσε να ξεφύγει ή να παραβλέψει: Ο ονειρευμένος τόπος της θεάς Αφροδίτης και της ωραίας Ελένης, η αναφορά και η αναζήτηση από τα «ίχνη» στον χώρο. Το αντικειμενικό – το τοπίο, οι οικονομικές δραστηριότητες και ο καθημερινός βίος – αντιθέτως εκφράστηκε με όλους τους διάφορους υποκειμενικούς τρόπους. Τι είναι εκείνο που συνετέλεσε σε αυτήν την διαφορετικότητα; Ποιό είναι εκείνο το στοιχείο που διασπά τις μέχρι τώρα αποδεκτές ομαδοποιήσεις όπου εντάξαμε τους περιηγητές (τόποι προέλευσης, επαγγέλματα, σκοποί ταξιδιού, ημερομηνία έκδοσης χρονικού); Μήπως λοιπόν θα πρέπει να αναζητήσουμε την διάσταση του φανταστικού και του πραγματικού σε άλλους λόγους; Η προτεινόμενη αναζήτηση/τομή στην πρόσληψη του χώρου υπενθυμίζει το αναμφισβήτητο πρωτογενές στοιχείο που συνθέτει το ταξίδι και όλη την επακόλουθη παραγωγή: τον χρόνο... Ο χρόνος προετοιμασίας του ταξιδιού (θεωρητικά και πρακτικά), ο χρόνος διεκπεραίωσης και μετακίνησης, ο χρόνος παραμονής, ο χρόνος που αφιερώνεται στην κινητικότητα και στην δεκτικότητα των πληροφοριών, ο χρόνος επεξεργασίας των δεδομένων, ο χρόνος που μεσολαβεί ως την δημοσίευση του έργου, ο χρόνος σύνταξης του έργου.

Αναζητούμε λοιπόν μέσα στα κείμενα αυτά την γνώση που είχαν για τον χώρο ή την πραγματική γνωριμία που έτυχαν; Αναζητούμε πίσω από την ανάγνωση να ανασύρουμε την πληροφορία ή το ουσιαστικό βίωμα; Επιτρέπουμε την αποδοχή εκτιμήσεων όταν πειστούμε ότι υπήρξε αφιερωμένος πραγματικός χρόνος στις διαδοχικές φάσεις αυτού που ονομάσαμε ταξίδι. Δικαίωμα να αποφανθούν έχουν μόνο όσοι γνωρίζουν τόπους και ανθρώπους ουσιαστικά. Με επιφυλάξεις λοιπόν η δευτερογενής αυτή ανάγνωση αναζητώντας τα θετικά και αρνητικά ως προς το φυσικό περιβάλλον, τον χώρο, τα μνημεία, τους ανθρώπους· το επιθυμητό ή το υποχρωτικό αλλά και

το προσδοκώμενο ή το ανεπάντεχο τα οποία αντιμετωπίζουν οι ταξιδιώτες και τους οδηγούν στην προσωπική εκτίμηση ή τη λογοκλοπή, δηλαδή πως τελικά διαπλέκεται ο μύθος και η πραγματικότητα.

Η προσεκτική πέρα από το πρώτο επίπεδο ανάγνωση φέρει στην επιφάνεια τις συναισθηματικές φορτίσεις και προσδοκίες του ταξιδιώτη πριν από την γνωριμία του με τον τόπο και κατά την διάρκεια επίσκεψης – πραγματικής ή όχι – αυτού, καθώς και τις συναισθηματικές φορτίσεις του ταξιδιώτη-συγγραφέα πια, μετά, την ώρα της συγγραφής δηλαδή. Στο δεύτερο και τρίτο στάδιο οι προσδοκίες συγκρούονται οδυνηρά με την πραγματικότητα ή απλά συναντώνται με το όραμα.

Γιατί στα Κύθηρα μετουσιώνεται μία τέτοια προσδοκία; μήπως δεν είχαν όλοι οι προηγούμενοι τόποι-σταθμοί του θαλάσσιου ταξιδιού έντονα στοιχεία που θα μπορούσαν να καλλιεργήσουν παρόμοιες εμμονές μυθοπλασίας; Η Κέρκυρα με τη Ναυσικά και τους Φαίακες, η Λευκάδα με τη Σαπφώ¹³, η Ιθάκη με τον Οδυσσέα. Μήπως μετά το αναγκαστικό ή ακόμα το αναπόφευκτο πέρασμα από τα νερά της νήσου πριν τα καράβια ανοιχτούν στο Αρχιπέλαγος, δεν υπήρχαν τόποι να τροφοδοτήσουν τα ρομαντικά ή και καθαρά αρχαιολατρικά πνεύματα; Ή μήπως η εγκυμονούσα προσδοκία αντίκρυζε μία κορύφωση εκεί ακριβώς όπου η φύση χάρισε μία τρισυπόστατη διάσταση στον χώρο, εκεί όπου συνυπάρχουν αρμονικά αλλά και μοναδικά: το γήινο της ηπειρωτικής Ελλάδος, το αιθέριο του φωτός στο Αιγαίο και το Ιόνιο και το πλουτοφόρο του υγρού πελάγους.

Σε πολύ πρώϊμο κείμενο για να εμπεριέχει ρομαντικές προεκτάσεις, η κατακρίμνηση του ονείρου είναι ήδη εμφανής. Γιατί εξ ορισμού ένας μυθικός τόπος θα πρέπει να είναι κάπως αλλιώς, δηλαδή αλλιώςτικος από αυτό που είναι;

«...ο γενέθλιος τόπος της Αφροδίτης και της Ελένης, θα σας έκανε να την φανταστείτε σαν την πλέον ωραία και φιλήδονο νήσο του κόσμου. Είμαι όμως υποχρεωμένος να σας βγάλω από

13. Από τον 13ο αιώνα η Βενετία διαφεντεύει τις θάλασσες προς όλη την ανατολική Μεσόγειο και συνεχίζει τους επόμενους αιώνες να είναι η προνομιούχος εμποροναυτική δύναμη που οργάνωνε το προσκνητικό ταξίδι στους Άγιους Τόπους και ο μεγάλος κόμβος μεταφοράς ταξιδιωτών στην Ανατολή. Από το λιμάνι της απέπλεαν αλεπάλληλα δρομολόγια πλοίων εμπορικών ή προσκνητικών τα οποία στάθμευαν για ανεφοδιασμό και διεκπεραίωναν ταξιδιώτες στα μεγάλα λιμάνια της Αδριατικής και στα νησιά του Ιονίου πελάγους. Έτσι η Κέρκυρα, γη των Φαίακων, και αμέσως μετά η Ζάκυνθος, και λιγώτερο η Κεφαλλονιά με την Ιθάκη τόπο μυθικό για τους λάτρεις του Ομήρου, αποτελούσαν αναγκαίο σταθμό για τα πλοία πριν αυτά ανοιχτούν στο πέλαγος προς την Κρήτη και τη Μέση Ανατολή.

την πλάνη. Είναι μία νήσος ορεινή, της οποίας η γη δεν έχει τίποτα το γοητευτικόν...»

Jacob Spon (1675)¹⁴

Όμως, η πιο ακριβή χάρη της ελληνικής ταυτότητας είναι αυτή η αρχέγονη ομορφιά των απολύτως αναγκαίων. Η αρμονική συνύπαρξη των αντιθέτων. Αλλά η αποδοχή αυτών απαιτεί βίωμα και όχι ματιά. Η απογοήτευση είναι παράγωγο της ολιγόχρονης γνωριμίας και των επιπόλαιων εκτιμήσεων. Μόνο η ουσιαστική γνώση επιτρέπει δηλώσεις ακραίου ορισμού. Όταν η θεωρητική γνώση είναι ποσοτικά περισσότερη από την ίδια την εμπειρία, επακόλουθο, τα σχόλια να μην είναι πάντα ενθαρρυντικά. Άρα απαιτείται η γνωριμία του τόπου και όχι απλά η γνώση του τόπου. Απαιτείται η βαθειά, ποσοτική και ποιοτική εμπειρία και όχι το πέρασμα από τον τόπο. Έτσι οι εκτιμήσεις για το φιλόξενο ή αφιλόξενο τοπίο, οι χαρακτηρισολογικοί ορισμοί για τους κατοίκους και η επιβεβαίωση των θεωρητικών γνώσεων με την επί τόπου ταύτιση θα είναι αποτέλεσμα και κτήμα βιώματος. Τούτο το τελευταίο πια θα εμπεριέχει την δυναμική να επιφέρει και ουσιαστικές αλλαγές στο υποκείμενο ταξιδιώτη. Το βίωμα είναι και ο απώτερος και ίσως ο μόνος λόγος της έννοιας και υλοποίησης ενός ταξιδιού. Τότε μόνο το γραπτό που συμπυκνώνει τις καταγραφές ημερολογίου και την μετέπειτα ζύμωση γνώσεων, εικόνων, και αισθημάτων είναι καθ' όλα αποδεκτό προς ανάλυση. Μοναδικός κατευθυντήριο άξονας όλων αυτών: ο χρόνος. Παραδίδουμε κατωτέρω μερικά παραδείγματα:

Ο J.P. Bellaire (1788-90) επιφορτίστηκε με την λεπτομερή καταγραφή πολιτικών, τοπογραφικών και στρατιωτικών πληροφοριών στα Ιόνια νησιά στα πλαίσια των ναπολεόντειων φιλοδοξιών στην Ανατολή. Μετά από δεκαπεντάμηνη παραμονή του στα Ιόνια παρέδωσε μία περιγραφή των γνωστών αξιοπεριεργων της περιοχής και λεπτομερέστατα την πολιορκία του Καψαλίου και την συνθηκολόγηση της γαλλικής φρουράς. Άλλοτε τονίζει την μοναδικότητα και άλλοτε επιδοκιμάζει την ποιότητα, με σύντομες αλλά σαφείς παρατηρήσεις για τον γεωγραφικό χώρο, τις καλλιέργειες, την κτηνοτροφία, τα προϊόντα, τον χαρακτήρα των κατοίκων, το τοπίο του νησιού και τα ασφαλή αγκυροβόλια¹⁵.

14. Jacob Spon, *Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce et du Levant*, τ. III, Lyon 1678, σσ. 162-163 και Μιχαήλ Κ. Πετρόχειλου, *Εντυπώσεις, ό.π.*, σ. 11-12. Ο Spon ταξίδεψε στην Ελλάδα συντροφιά με τον βρετανό ευπατρίδη G. Wheler. Το έργο του αποτελεί τομή στην περιηγητική φιλολογία με μεγάλη απήχηση στο σύγχρονό του αναγνωστικό κοινό.

15. J.P. Bellaire, *Précis des opérations générales de la division française du Levant, chargée, pendant les années V, VI, VII, de la défense des îles et possessions ex-Vénitienes de la mer Ionienne...* Paris, an XIII-1805, σ. 156-160 και 429-444· Μιχαήλ Κ. Πετρόχειλου, *Εντυπώσεις, ό.π.*, σ. 27-37.

Τα Κύθηρα κατέχουν φυσικά την αντίστοιχη θέση στο πρώτο ολοκληρωμένο έργο για τα Επτάνησα, που μας κληροδότησε ο André Grasset Saint-Sauveur μετά από τη μακροχρόνια παραμονή του στην Κέρκυρα (1781-1798) και κατά την διάρκεια των επισκέψεων του και στα άλλα νησιά του Ιονίου. Ο ευσυνείδητος αυτός κρατικός υπάλληλος της Γαλλίας, μέσα από ένα κείμενο με ώριμη και διεισδυτική κρίση εξετάζει με ευφυΐα, ακρίβεια και ευαισθησία την πολιτική, κοινωνική και οικονομική εικόνα του νησιού στα τελευταία χρόνια της Ενετοκρατίας¹⁶. Το έργο του συμπληρώνουν σχεδιαστικές αποτυπώσεις με εξαιρετη τοπογραφική ακρίβεια και σχεδιαστική τελειότητα. Στις περιγραφές του ανάφεραται αναλυτικά στα ασφαλή αγκυροβόλια και με τρόπο που μαρτυρεί την επιτόπια έρευνα και πλεύση. Κατορθώνει ταυτόχρονα να μεταφέρει όλη την γοητεία της νησιωτικής ζωής στις λεπτομερέστετες συνήθειες του καθημερινού βίου τόσο στις διατροφικές συνήθειες όσο και σε ποικίλες δραστηριότητες μικροοικονομικής επιβίωσης:

«...μεταξύ των καρπών και των λαχανικών ευδοκιμεί ένα είδος μικρών κρεμμυδιών εξαιρετικής γεύσης και ελιές μικρές, εξ' ίσου γευστικές. ...οι ντόπιοι τις κάνουν δώρο σε φίλους ή προστάτες... αρτεύουν τα ορτύκια με ξύδι στο οποίο προσθέτουν μικρούς κόκκους κορινθιακής σταφίδας... χρησιμοποιούν για καύσιμη ύλη δεμάτια από ρίζες και αγκάθια... δεν έχουν ανάγκη από ιδιαίτερη θέρμανση τον χειμώνα και η λιτότητα τους έχει περιορίσει την χρήση κουζίνας...»

André Grasset Saint-Sauveur (1789)

Εμφανέστατα, μέσα από τις περιγραφές που παραθέτει, ο Othon Riemann (1876), αναγνωρίζεται ως προσεκτικός και επιμελής αναγνώστης του χώρου.¹⁷ χαρίσματα που διακρίνουν ασφαλώς έναν αρχαιολόγο ο οποίος έκανε πραγματικό γνωστικό του κτήμα το νησί:

16. André Grasset Saint-Sauveur, *Voyage historique, littéraire et pittoresque dans les isles et possessions ci-devant vénitiennes du Levant; savoir: Corfou, Paxo, Bucintro, Parga, Prevesa, Vonizza, Sainte-Maure, Thiaqui, Céphalonie, Zante, Strophades, Cérigo et Cérigotte; contenant la description de chacune de ces îles et possessions, l'histoire et les monumens anciens...* par résidant à Corfu, Zante, Sainte-Maure, etc. depuis 1781 jusques l'an 6 de la république française, A Paris, chez Tavernier, an VIII (1800) σσ. 330-377 και Μιχαήλ Κ. Πετρόχειλου, *Εντυπώσεις, ό.π.*, σ. 81-103. Μία εικόνα για την κοινωνία και την οικονομία της νήσου την περίοδο της ενετοκρατίας δίδεται από: Χρύσα Μαλτέζου, «Société et économie pendant la période de la domination vénitienne», *Βενετική Παρουσία στα Κύθηρα*, Αθήνα 1991, σ. 33-43.

17. Othon Riemann, *Recherches Archéologiques sur les Iles Ioniennes*, Paris 1880, σσ. 17-45 και Μιχαήλ Κ. Πετρόχειλου, *Εντυπώσεις, ό.π.*, σ. 39-75.

«Η πεδιάδα δεν είναι ούτε περισσότερο ούτε λιγώτερο ξηρά από όσον στις άλλες ελληνικές περιοχές... υπάρχουν κοιλάδες γραφικές με ωραία βλάστηση... εκείνο το οποίο συντελεί στο να φαίνεται δροσερό το τοπίο είναι η ξηρότητα της περιοχής...»

Othon Riemann (1876).

και η επιστημονική πια εξήγηση που ανατρέπει τις ρομαντικές φαντασιώσεις προγενεστέρων ταξιδιωτών:

«...τα Κύθηρα ήταν η νήσος της Αφροδίτης όχι για την γοητεία του τοπίου. Δεν υπάρχει τόπος που να μπορούμε να αναζητήσουμε τι έχουν απογίνει τα ανθισμένα αλούλλια της θεάς. Τα Κύθηρα υπήρξαν αποικία των Φοινίκων... και αυτοί έφεραν την λατρεία της Ασάρατης που οι Έλληνες ταύτισαν με την Αφροδίτη. ...»

Othon Riemann (1876)

Ένα αξιοσημείωτο παράδειγμα αποτελεί ο A. L. Castellan (1797) ο οποίος, περιγράφει την επίσκεψή του στο νησί σε ένα κείμενο που προδίδει πολύπλευρο ταλέντο με αρχαιολογικά ενδιαφέροντα, φιλοπεριέργεια, κριτικό πνεύμα και καλλιτεχνικό αισθητήριο¹⁸. Αναγνωρίζουμε την πραγματική ανακάλυψη «ενός τόπου»: η οδοιπορία γίνεται τρόπος αναγνώρισης και ανάγνωσης του τοπίου, το οποίο και αναπλάθει κατά κύριο λόγο την ιστορική μνήμη της αρχαιότητας και όπου εντάσσονται τα μνημεία, η ιστορία, οι σύγχρονοι άνθρωποι, οι τεκμηριωμένες πληροφορίες. Η περιδιάβαση και η οδοιπορία στην ενδοχώρα επιτρέπει την αναπόληση, καλλιιεργεί την περιέργεια, ανασύρει τις γνώσεις και τα ερωτήματα και αναδεικνύει την σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα ενώ το αποκομιζόμενο συναίσθημα επισφραγίζει την εμπειρία:

«...το μονοπάτι ήταν κοπιαστικό ανάμεσα σε υπόλευκα βράχια τα οποία αντανακλούσαν εντυπωσιακά τον ήλιο... διασχίσαμε πολλές και στενές χαράδρες όπου σπάνιζε η βλάστηση, δεν συναντούσαμε παρά μόνο ελαιόδεντρα, μερικά αμπέλια και στο βάθος μικρούς αγρούς σίτου. Ακολουθήσαμε ένα μικρό ρυάκι που σχημάτιζε καταράκτες, γύρω ροδοδάφνες, σχοίνοι, μυρτιές... από τη μια ο μικρός οικισμός του λιμένα του Αγίου Νικολάου. οι ακτές γεμάτες ψαράδες που έσερναν τα δίχτυα τους, από την άλλη τα μοναχικά ερείπια από την αρχαία πόλη των Κυθήρων

18. Antoine Louis Castellan, *Lettres sur la Morée et les îles de Cérigo, Hydra et Zante*, Paris 1808, σ. 17-38 και Παναγιώτη Τσιτσιλία, *Η Ιστορία των Κυθήρων*, Εταιρεία Κυθηραϊκών Μελετών 2, τ. Α', Αθήνα 1993, σ. 350-358.

απλώνονταν στις πλαγιές, ως τους τάφους που διασχίσαμε... και η σκηνή έκλεινε με έναν μικρό στολίσκο που ο ευνοϊκός άνεμος έσπρωχνε προς το Αρχιπέλαγος...»

A. L. Castellan (1797)

Η προσωπική απογοήτευση και η γενική προκατάληψη απεικονίζονται θαυμάσια στο πιό δυναμικό και πολυσυζητημένο παράδειγμα του 19ου αιώνα, αυτό του Gerard de Nerval (1843), όπου προβάλλονται σε τόπο ευμενή οι προσωπικοί μύθοι, οι ανάγκες και με επείγοντα τρόπο η υπαρξιακή του κλίση¹⁹. Τελικά οι αναμνήσεις, τα εύγλωτα ερείπια, τα ξεχασμένα μυστικά, οι κρυμμένες αντιστοιχίες εκφράζονται με δεξιοτεχνικό ύφος σε μια φανταστική διάσταση που αγνοεί ολοκληρωτικά το πραγματικό:

«... ενώ ακόμα επλέαμε... παρατήρησα ένα μικρό μνημείο που διαμέλιζε το γαλάζιο του ουρανού και πάνω στο βράχο φάνταζε σαν το άγαλμα της προστάτιδας θεάς... περιπλέοντες ξεχωρίσαμε σαφώς το αντικείμενο. Ήταν μία αγχόνη, μια κρεμάλα... η πρώτη που είδα επί του εδάφους των Κυθηρίων (δεν αγαπώ να τους πώ Τσιριγιώτες) που βρίσκονται υπό Αγγλική κατοχή... έχω ήδη χάσει... τόπο με τόπο το πιο όμορφο μισό του κόσμου και σύντομα δεν θα ξέρω κανένα μέρος που να μπορώ να βρω καταφύγιο για τα όνειρά μου... λυπάμαι για ότι έφυγε από την φαντασία μου τώρα που θλιβερά παίρνει θέση και έγινε μνήμη...»

Gerard de Nerval (1843),

Αλλά η ανάγνωση της πραγματικότητας παραμένει πάντοτε ένας χώρος πολλαπλά φωτισμένος, εξαρτάται λοιπόν από την θέση και σκέψη που θα την αντικρίσεις. Η στιγμή, τα γεγονότα, το κλίμα, οι άνθρωποι, η οπτική εντύπωση, οι φόβοι, οι ασθένειες, το ξένο και άξενο, οι ωχλήσεις, οι κίνδυνοι, η δυσκαμψία επικοινωνίας, οι προκαταλήψεις, και όλα όσα συνθέτουν την εξέλιξη της ταξιδιωτικής εμπειρίας, έστω σ' ένα συγκεκριμένο τόπο, καταγράφονται και αυτά στην μνήμη η οποία βαθμιαία διηθεί και διηθάται στη σκέψη, καταλύοντας ανεπανόρθωτα το λόγο που προορίζεται να κληροδοτηθεί γραπτός.

19. Μιχαήλ Κ. Πετρόγειλου, *Εντυπώσεις, ό.π.*, σ. 104-119· Vito Carofiglio, «Le désastre de Cythère: du voyage nervalien aux contemplations poétiques», *Vers l'Orient par la Grèce avec Nerval et d' autres voyageurs*, (Επ. Εκδ. Loukia Droulia et Vasso Mentzou), Ed. Klincksieck 1993, σ. 160-168· Ed. Said, *Οριενταλισμός*, Αθήνα 1996, σ. 126.

Μήπως τελικά το ταξίδι και ο επισκεπτόμενος τόπος δεν είναι παρά μία ακόμα πρόφαση για την εγρήγορση, του πνεύματος και του σώματος που ανακαλούν την γνώση, τα όνειρα και τις αισθήσεις για την προσδοκόμενη εμπειρία; Αλλά η προσδοκία μεταλλάσσεται μετά το ταξίδι. Το φανταστικό γίνεται στερεότυπο και το πραγματικό διαφοροποιείται υποκειμενικά. Η προσδοκία ανάγεται μετά το ταξίδι σε μνήμη και έτσι η ελπίδα – για το Άλλο, το Διαφορετικό, Αυτό που υπόσχεται πάντα το ταξίδι – έτσι «η ελπίδα», κατά τον Balzac, γίνεται πάλι «η μνήμη της επιθυμίας».

Οι περιηγητές και τα Κύθηρα αποτελούν ίσως ένα από τα πιο μεστά και ώριμα παραδείγματα για την προσέγγιση αυτή, αναδιπλώνοντας μέσα από τα κείμενα μία μοναδική, διαχρονική, εναρμονία· η οποία αφ' ενός παρακολουθεί όλη την εξέλιξη της ταξιδιωτικής φιλολογίας και αφ' ετέρου ανατρέπει μέσα από τις νέες διηθήσεις τις αντικειμενικές όψεις και τις μυθοπλαστικές αυταπάτες του χώρου.